

Lluís Sevilla Parra

Fernando Pérez Martí: un republicà a la recerca del bé comú

El protagonista d'aquestes pàgines, el metge Fernando Pérez Martí (1891-1939), no és una figura molt coneguda a Gandia, més enllà dels investigadors que han estudiat el període de la Segona República o aspectes relacionats amb l'educació de la ciutat, tot i que durant el primer terç del segle xx es va dedicar a treballar per tal d'aconseguir una millora de les condicions de vida dels seus conciutadans.¹ Per a ell, l'educació i la cultura eren la base del progrés i, per aquest motiu, durant la dècada dels anys vint, va començar a denunciar la manca d'infraestructures educatives públiques a Gandia, front a l'existència de diversos centres escolars religiosos que rebien subvencions municipals. Aquesta defensa de l'educació pública li va suposar els atacs de la dreta catòlica, mitjançant el seu òrgan d'expressió, *Revista de Gandia*, però va permetre que durant la República s'aconseguira la creació del Col·legi Joaquín Costa, de l'Institut de Segona Ensenyança Ausiàs March, o d'una colònia escolar a la platja. A més, des del seu càrrec de bibliotecari de la Sociedad Fomento de Agricultura, Industria y Comercio (d'ara endavant Fomento) va promoure que la biblioteca de l'entitat s'obriera als ciutadans de Gandia, davant la manca de biblioteques públiques.

Des del punt de vista polític, durant el període republicà, Fernando Pérez anirà evolucionant des de posicions d'un republicanisme més conservador, representat per la Derecha Liberal Republicana (DLR), passant pel Partido de Unión Republicana Autonomista (PURA), per a finalitzar l'any 1935 en Izquierda Republicana (IR). En tots aquests partits va ocupar càrrecs destacats i va participar en les reunions de les forces republicanes per a configurar candidatures locals. No obstant això, Fernando Pérez no va manifestar en cap moment ambicions polítiques, ni desitjos per ocupar un lloc de responsabilitat a l'Ajuntament.

1. He tingut l'oportunitat d'aproximar-me a la figura de Fernando Pérez en Sevilla (2014, 13 de juliol). D'altra banda, també vaig participar el 30 d'octubre de 2014 en un cicle de conferències, organitzat per l'Associació Republicana de la Safor, amb una intervenció titulada «Recuperant la memòria republicana: Fernando Pérez Martí».

El compromís republicà de Fernando Pérez anirà acompanyat del de la seua dona, Gloria Morell Boix (1899-1972), en participar durant la Guerra Civil com a secretària de l'Agrupación de Mujeres Antifascistas (AMA) de Gandia, en activitats adreçades a atendre les necessitats dels soldats del front i dels evacuats o a la construcció de refugis. L'actuació de Gloria Morell no es pot reduir només a l'àmbit local, perquè a l'octubre de 1937 fou elegida membre del Comité Nacional de l'AMA. Es tracta d'un altre personatge que caldria traure de l'oblit, destacant el seu activisme polític i la seua solidaritat envers els altres, guiada per un clar compromís de lluita contra les desigualtats i les injustícies (Ferrer, 2014, 26 d'octubre).

Finalitzada la contesa bèl·lica el matrimoni va patir la repressió franquista i tots dos van estar condemnats a mort. Fernando Pérez va ser afusellat, el 1939, i Gloria va haver d'esperar més de set anys per tal d'aconseguir l'indult.

Per a la redacció d'aquest article he comptat amb la generositat del nét d'ambdós, Andreu Bañuls, i de la seua dona, Elvira Ferrer, els quals m'han fet partícip de la història de la família Pérez Morell i m'han permés endinsar-me en la intimitat proporcionada pels escrits i les cartes del seu arxiu particular, que recullen els patiments i l'angoixa viscudes per Fernando i Gloria. Durant anys, Andreu i Elvira s'han dedicat a compilar documentació amb la finalitat de deixar als seus descendents el millor tresor que podien llegar-los: una història familiar. Aquesta iniciativa s'ha plasmat en dos volums, redactats entre els anys 2013 i 2015, sota el títol *Una societat trencada: Família Pérez-Morell*. Aquest tipus de documentació de caràcter privat representa per als historiadors la possibilitat de completar la informació trobada als arxius públics i d'enriquir el discurs històric.

Per tot això i per la relació personal establerta al llarg d'aquests darrers anys, voldria manifestar la meua gratitud a la família Bañuls Ferrer i el meu reconeixement per la important tasca realitzada de recuperació dels protagonistes de la nostra història.

Les primeres dècades del segle xx: la preocupació per ser útil a la societat

Fernando Pérez Martí, natural d'Alcoi, va arribar a Gandia a principis del segle passat. Segons el padró d'habitants de 1924, havia nascut el 4 de juny de 1891.² Era fill del metge Fernando Pérez Abad i d'Amparo Martí Abad. Dels tres fills del matrimoni, dos es van dedicar a estudiar la llicenciatura de Medicina, Fernando i Rafael, mentre que Miguel es va decantar pels estudis de Farmàcia.

2. Padró d'habitants de 1924, sig. AB 1751. Arxiu Històric de Gandia (AHG).

Seguint la trajectòria professional del pare, Fernando Pérez havia demostrat els seus coneixements de Medicina el 7 d'octubre de 1916, a la Universitat de València, tal i com s'indicava al seu títol de llicenciat en Medicina i Cirurgia, datat a Madrid, el 26 de març de 1917. Uns mesos després de finalitzar els seus estudis, l'1 de gener de 1917, va cobrir una plaça de metge titular interí per a l'assistència gratuïta dels malalts pobres del Grau. En aquest temps, el Grau patia moltes deficiències, incloses les sanitàries, qüestió que va motivar que els veïns presentaren una instància i manifestaren

que en aquel caserío residen más de doscientas familias, que no cuentan con servicio médico-farmacéutico; y que en caso de necesidad han de trasladarse a esta ciudad en busca de los necesarios auxilios; perjudicándoseles notablemente.³

El 1918, el país es va veure afectat per una important epidèmia de grip i, en el cas de Gandia, l'11 de setembre hi havia una gran preocupació a la Junta Municipal de Sanitat pels efectes que podia provocar a la ciutat la ràpida proliferació de la malaltia a Tavernes de la Vallidigna. Per aquest motiu, el subdelegat de Medicina del districte, José María Melis, i el director de Sanitat Marítima del port, Ramón Álvarez, es traslladaren a la veïna població «para estudiar y examinar personalmente la epidemia de gripe que se desarrolla con caracteres relativamente alarmantes».⁴ A partir d'aquest moment, la grip va fer veritables estralls i el farmacèutic Cayetano García indicava que en un mes van morir més de tres-centes persones al districte. Durant la segona meitat d'octubre el nombre de morts va créixer. Davant de la desesperació per la importància assolida per l'epidèmia, el dia del patró de la ciutat, es van traure en processó la Mare de Déu dels Desemparats i el Sant Crist de la Col·legiata. Al

Fotografia de joventut de Fernando Pérez. En aquesta imatge Fernando tenia al voltant de vint anys. Arxiu de la família Bañuls Ferrer (AFBF).

3. Per a la instància dels veïns del Grau, vegeu Llibre d'Actes Municipals de l'Ajuntament de Gandia (LAMAG), sessió del 25-10-1916, sig. AB 109, AHG. La proposta de nomenament per part de l'Ajuntament de Gandia es pot consultar en LAMAG, sessió del 27 de desembre de 1916, sig. AB 110, AHG.
4. Llibre d'Actes de La Junta Municipal de Sanitat (LAJMS) 1902-1919, sessió de l'11-9-1918, sig. AB 1842, AHG.

novembre, els efectes de la malaltia havien cessat (Garcia, 2005: 160-162). Al conjunt de la província de València, segons la Inspecció Provincial de Sanitat, 120.338 persones havien estat afectades per la grip i s'havien produït 4.730 defuncions (Martínez, 1999: 142).

Durant aquesta epidèmia, Fernando Pérez va tindre l'oportunitat de posar en pràctica la seua vàlua com a metge, en prestar assistència als habitants del Grau, i, com en altres ocasions, va rebre un reconeixement públic. Així, el 23 de febrer de 1919, una comissió li va lliurar un pergami acreditatiu, com a mostra del seu agraïment. Aquest fet el va omplir d'orgull i el va dur a publicar un escrit al setmanari republicà *Germinal*, l'1 de març, dirigit als veïns del Grau de Gandia, on donava mostres de la seua satisfacció personal i de la vocació de dedicació envers els altres, expressant-se en aquests termes:

Grao de Gandía, hago público tal acto para que no olvidéis nunca mi profundo agradecimiento y cariño. Sabed que podéis buscarme; me hallaréis, os lo aseguro; en mi ánimo sólo está el seros útil, no ya en el limitado terreno de mi profesión, en todos los terrenos.

Me interesa también quede público hecho de tal magnitud y tan considerable transcendencia; para que se vea de manera bien palpable hasta dónde saben llevar los pueblos dignos, los pueblos susceptibles de agradecimiento y de progreso. Pueblos como estos no merecen ser tratados como se les trata, dejándoles en el mayor de los olvidos, sin procurar al menos encauzar sus voluntades y energías, aportándole junto con sus demás facultades que no le escasean, al bien común, al engradecimiento de la Patria de la Humanidad.

Habéis sabido premiar excesivamente el deber cumplido, estoy orgulloso de convivir con vosotros.⁵

A principis d'aquest mateix any, *Germinal* es feia ressò del casament de Fernando Pérez amb Gloria Morell Boix, el dia 2 de gener, cosa que, de segur, va suposar tot un esdeveniment social per a la ciutat.⁶ Ell era un jove metge que començava a destacar en l'àmbit local, i ella, la filla d'un industrial i polític liberal, Diego Morell, qui va ocupar el càrrec d'alcalde durant la dècada dels anys vint. A més, el 1923, va impulsar la creació de Fomento, tot arribant a ser-ne el primer president. D'aquest matrimoni van nàixer dos fills: Amparo, el 1920, i Fernando, el 1922.

5. «Al Grao de Gandía», *Germinal*, 1-3-1919.

6. *Germinal*, 18-1-1919.

L'any 1923, Fernando Pérez va participar en un procés de selecció per a una plaça de metge municipal. Sens dubte, reunia totes les condicions i els coneixements professionals necessaris per a aconseguir-la. En aquest cas, la seua actuació durant l'epidèmia de grip al Grau fou determinant per tal que el ple municipal del 27 de setembre acordara nomenar-lo metge titular en propietat. En aquest sentit, cal destacar les paraules del regidor Luis Beltrán en afirmar que

sin echar en olvido los méritos que han aducido los demás concursantes, el señor Pérez Martí tenía la especial recomendación de haber asistido en la epidemia gripal de mil novecientos dieciocho, de un modo decidido y abnegado, a los habitantes del barrio del Grao, tanto, que mereció el calificativo de benemérito, por todos ellos, haciéndolo ostensible gráficamente en el pergamino que el vecindario le dedicó.⁷

Aquesta activitat com a metge municipal la compatibilitzarà amb l'atenció de malalts a la clínica privada que tenia instal·lada a sa casa, al número 1 del Passeig Doctor Gómez Ferrer. La seua trajectòria professional també es va completar amb la prestació de serveis per a la companyia anglesa de ferrocarril Alcoi-Port de Gandia, on va arribar a ser metge en cap (Gimeno, 2007: 56).

A principis de 1926, Fernando Pérez va tindre una polèmica amb Cayetano García, aleshores responsable del laboratori municipal. *Revista de Gandia* fou el mitjà utilitzat per a intercanviar els seus respectius punts de vista. El 10 de desembre de 1925, es va produir una intoxicació originada pel consum de llet en males condicions, que va afectar Gloria Morell. L'Ajuntament i el laboratori municipal van rebre moltes crítiques per aquest fet, tal i com ho reconeixia Cayetano García en dos articles publicats en la *Revista de Gandia*, els dies 2 i 9 de gener de 1926.⁸ Fernando Pérez, afectat per la situació de la seua dona, va contestar a aquests articles indicant que el laboratori municipal tenia molt a dir en aquesta qüestió i havia de vigilar que la llet que es venia a la ciutat fóra de bona qualitat. D'altra banda, criticava que el laboratori provincial haguera considerat que la llet analitzada

Anunci de la consulta que Fernando Pérez tenia a sa casa, enfront del col·legi dirigit per les ursulines, publicat pel setmanari Bayrén, el 1928. AHG.

7. Expediente instruido para la provisión de la plaza de Médico titular por renuncia de Don Vicente Bañuls Castellá, nombrado en propiedad Don Fernando Pérez Martí, Sanitat, sig. AB 1832, AHG.

8. «Los envenenamientos por leche», *Revista de Gandia*, 2-1-1926 i 9-1-1926.

estiguera en bones condicions. Per últim, acabava indicant que s'havia de reglamentar la venda de llet pels carrers, amb la finalitat d'aconseguir una major higiene i seguretat per als consumidors.⁹ La polèmica es va perllongar fins el febrer de 1926 i en el darrer article de Cayetano García es realitzaven al·lusions personals, senyalant la vinculació del metge amb l'exalcalde Diego Morell:

¿Usted que tanto se interesa por la tranquilidad y seguridad del prójimo, y le gusta tanto prevenir para no tener que remediar, qué previno y qué hizo cuando fue Alcalde de Gandía su padre político? Obras son amores y no buenas razones.

Su padre es un hombre de iniciativas y a la moderna, que no le hubiera negado a usted su concurso, si usted le hubiera propuesto algo sobre profilaxis de sustancias alimenticias; pero usted no se preocupaba entonces de esto, y fue necesario que un hombre poco escrupuloso intoxicase con leche media Gandía, y crease una epidemia de lactofobia (horror a la leche) para que saliera usted de su inercia, recordándole ahora lo que olvidó antes. Eso del horror a la leche es para el que no tiene diccionario.¹⁰

Altrament, hem de destacar la defensa que Fernando Pérez va realitzar de l'educació pública i la denúncia sobre la manca d'escoles a la ciutat en la dècada dels anys vint. En aquest moment, el monopoli educatiu era exercit pels ordes religiosos –escolapis, jesuïtes, ursulines, carmelites– i la construcció de centres d'ensenyament es va convertir en una prioritat per a un sector de la societat que defensava l'existència de l'escola pública i laica. Fernando Pérez va publicar una sèrie d'articles al setmanari *Bayrén*, tot constatant la precària situació de l'educació pública a la ciutat i la necessitat de crear noves escoles. De seguida, es va establir un debat de caràcter ideològic, impulsat per *Revista de Gandía*, publicació que es caracteritzava per la defensa dels interessos de la dreta catòlica, que va entendre aquests articles com un atac a l'ensenyament religiós i, molt en concret, a les Escoles Pies.

Durant aquest debat, desenvolupat des d'agost de 1927 fins a febrer de 1928 (García, 1994: 194-197), Fernando Pérez va constatar l'important percentatge d'analfabetisme de la població, l'existència d'un destacat absentisme escolar, motivat per les necessitats econòmiques de les famílies, la qual cosa provocava que el xiquets començaren a treballar des de ben menuts, i reclamava la construcció de grups escolars moderns, que reuniren tots els requisits que les exigències pedagògiques requerien. D'altra banda, també reivindicava una qüestió que ens pot semblar molt avançada per a aquesta època: l'existència del metge

9. «Sin combatir a nada ni a nadie y solamente en defensa de la salud pública», *Revista de Gandía*, 16-1-1926.

10. «El asunto de la leche», *Revista de Gandía*, 13-2-1926.

escolar. Des del seu punt de vista, aquest professional s'havia de preocupar d'aspectes com ara el de la prevenció de les malalties a l'escola, del subministrament de vacunes, de la correcta formació dels xiquets, de la realització d'exercicis físics adequats per al desenvolupament dels alumnes o de les seues capacitats.¹¹

La dreta catòlica, amb propagandistes com ara Eduardo Grustán, es va esforçar per desacreditar els plantejaments de Fernando Pérez i arribà, fins i tot, als atacs personals. Considerava tot intent d'impulsar l'escola pública i laica com un atemptat contra la llibertat d'educació i una actuació adreçada a suprimir l'ensenyament privat.¹²

En la seua tasca reivindicativa, Fernando Pérez va trobar el suport i la comprensió de l'Asociación de Maestros Nacionales del distrito de Gandía, presidida per José A. Fornés. Aquesta entitat va agrair el paper del metge en la defensa de l'escola pública i de la creació de més centres educatius, tot animant-lo a continuar amb la campanya. A més, la junta executiva el va visitar en el seu domicili particular, el diumenge 8 de gener de 1928, en un clar acte de desgreuge front als «insidiosos escritos» que en *Revista de Gandía* apareixien, tal i com es recollia a *Bayrén* el 12 de gener de 1928. A la publicació també s'inclouïa una carta que Fernando Pérez adreçava al seu amic i company de batxiller, Juan Bautista Peiró, secretari de l'esmentada associació de mestres, en què justificava la seua actuació davant la realitat educativa de la ciutat. Per la claredat dels termes emprats i per reflectir molt bé quin era el seu pensament, he considerat convenient reproduir-la en part:

Tú bien sabes que todo lo que vaya encaminado a ilustrar a mi pueblo me llena de satisfacción; es mi preocupación constante desde siempre y ahora, en la lucha cotidiana por la existencia, al palpar tan de cerca el atraso de mi pueblo, no puedes figurarte cómo me rebelo contra todos los que estando obligados, no contribuyen a evitarlo. No queriendo ser responsable de ese delito de lesa patria, es por lo que, modestamente, pero con toda la voluntad hija de un profundo convencimiento, me lancé a informar a mi pueblo de las causas de su atraso y de los remedios para evitarlo [...]

Aquest dèficit d'infraestructures educatives no serà corregit fins al període republicà, en què Fernando Pérez va continuar treballant amb èxit per tal d'aconseguir la creació de més escoles públiques.

11. En un article titulat «Las escuelas», publicat al setmanari *Bayrén*, el 26 de gener de 1928, Fernando Pérez feia referència a alguns dels comentaris que des de *Revista de Gandía* s'havien realitzat dels seus escrits, des del mes d'agost de 1927. En aquest mateix número, també parlava de la figura del metge escolar.

12. Els articles de *Revista de Gandía* van estar reproduïts en la revista *Ullal*, número 3, pàgines 115-125 i abarcaven el període comprés entre agost de 1927 i gener de 1928.

La República: l'ànima del progrés escolar de la ciutat

El 14 d'abril de 1931, dos dies després de la celebració d'unes eleccions municipals, es proclamava la Segona República. Aquest canvi de règim polític va arribar a partir de la mobilització d'una part important de la societat i es plantejava la necessitat d'escometre reformes econòmiques, polítiques i socials, per tal de modernitzar el país i millorar la situació de les classes més desfavorides. Ara, era el moment dels republicans, que a Gandia s'havien presentat formant una aliança constituïda pel PURA, la DLR i els socialistes. Fernando Pérez s'integraria en la DLR d'Alcalá Zamora, partit que en l'àmbit local estava configurat per elements de la burgesia i que defensaven una república liberal i d'ordre. Al maig de 1931, va arribar a ser president del partit, però uns mesos després, al juliol, s'anunciava que s'havia donat de baixa i que s'adreçava cap al lerrouxisme, en al·lusió a la seua afiliació al PURA, que presentava uns vincles polítics amb el partit d'Alejandro Lerroux.¹³

Abans de les eleccions d'abril de 1931, els monàrquics de la ciutat van mostrar el seu interès per tal d'arribar a «un arreglo» amb els republicans. D'aquesta forma, en casa de José Román, l'alcalde liberal, es van reunir destacats monàrquics com ara Joaquín Sendra o José Morant, republicans de la DLR -Fernando Pérez i Vicente Palmer hi eren presents- i del PURA, representat per José Ferragut. En realitat, els republicans ja havien decidit una aliança amb els socialistes i, per tant, només pretenien que els monàrquics confiaren en la possibilitat d'un acord electoral i que no es mobilitzaren.¹⁴ Al final, s'acabaria impulsant una conjunció monàrquica, on també estaven presents destacats membres del catolicisme local. Des de *Revista de Gandia* es va exhortar els catòlics a votar en unes eleccions que es presentaven com un plebiscit, on s'havia d'optar «entre el orden o la revolución, entre la monarquía o la república».¹⁵

Després d'aquestes eleccions municipals, en què els resultats van ser favorables per a les candidatures republicanes a les capitals de província i a les grans poblacions, a Gandia es va constituir una Junta Municipal Provisional, presidida pel blasquista Miquel Oltra. L'existència d'irregularitats va motivar la repetició de les eleccions al districte 3r de l'Alhóndiga, al Raval, el 31 de maig, Al juny, la majoria republicanosocialista va fer possible el nomenament definitiu de Miguel Oltra com a alcalde (Calzado i Sevilla, 2000: 134-152).

La composició del nou ajuntament presentava un nombre important de regidors vinculats a Fomento, societat creada amb l'objectiu de defensar els interessos econòmics de la

13. La notícia sobre el nou comitè directiu de la DLR es pot consultar a *El Momento*, del 25 de maig de 1931. Pel que fa a la referència de la baixa en aquest partit, vegeu *El Popular*, 31-7-1931.

14. «Refrescando memorias», *El Momento*, 30-12-1935.

15. «Gandienses», *Revista de Gandia*, 11-4-1931.

burguesia local (Calzado i Sevilla, 2000: 75-84). Fernando Pérez també va desenvolupar una important activitat en aquesta institució, participant durant els anys vint i trenta en diverses juntes directives. Des del seu càrrec de bibliotecari, va impulsar l'obertura de la biblioteca a la societat gandiana. En una junta directiva del 5 de maig es va aprovar la seua proposta de posar-la a disposició del públic de 18 a 21 hores, amb l'únic requisit de presentar la targeta d'un soci. A les darreries de setembre, l'horari d'obertura al públic va quedar fixat de 10 a 13 hores els dies festius i de 18 a 21 hores els dies laborables, «pudiendo los que deseen hacer uso de ella, aunque no sean socios, proveerse de la necesaria tarjeta».¹⁶

La proclamació de la República va provocar una reorganització de la patronal, en crear associacions que representaven els interessos dels diversos sectors econòmics i que negociaven amb els sindicats obrers les bases de treball. Aquesta nova situació implicava també la necessitat de reformar els estatuts de Fomento, per tal que les noves associacions patronals pogueren integrar-se en la institució.

Durant els mesos de novembre i desembre es va debatre sobre com havia de ser la reforma plantejada. Des de la junta directiva s'afirmava que la finalitat era donar cabuda als gremis que ho sol·licitaren, sense que això implicara que l'entitat perdera l'autonomia i la llibertat d'acció. Fernando Pérez va participar molt activament en les discussions, exposant que les associacions que s'incorporaren no només havien de ser patronals, sinó que també s'havia de possibilitar l'accés a les de caràcter obrer. Però, la seua aportació anava més enllà i proposava que

tomando como mira los derechos que la mujer ha conseguido, poniéndola al nivel del hombre en todos los sectores de la vida, justo es reconocer que hay que agregar en el Reglamento que éstas puedan ser consideradas lo mismo que los hombres, y para ellas se pide se incluya en el Reglamento dicha proposición.¹⁷

Al capdavall, el 30 de desembre, una Junta General Extraordinària va aprovar la reforma d'alguns articles relacionats amb els estatuts i el reglament de la societat, de manera que es permetia que «los socios de Fomento podrán constituirse en Gremios o Asociaciones que gozarán de régimen autónomo dentro de la misma entidad».¹⁸

Pel que fa a la qüestió educativa, hem d'indicar que des d'un principi es va convertir en una prioritat per a la Segona República, que va impulsar l'existència d'una escola pública, laica

16. Llibre d'Actes de la Sociedad Fomento de Agricultura, Industria y Comercio (LASFAIC), sessions del 5-5-1931 i 5-10-1931. Biblioteca de la Sociedad Fomento de Agricultura, Industria y Comercio (BSFAIC).

17. LASFAIC, sessió del 14-11-1931. BSFAIC.

18. LASFAIC, sessió del 30-12-1931. BSFAIC.

i gratuïta, amb l'objectiu d'eradicar l'important índex d'analfabetisme existent i de democratitzar la societat. Per aquest motiu, l'Estat va projectar la construcció en cinc anys d'unes 27.000 escoles.

Durant aquest període, Fernando Pérez continuarà mostrant interès pels temes relacionats amb l'ensenyament i realitzarà una tasca ingent per pal·liar l'endarreriment de la ciutat en aquesta matèria. El 1931, hi havia només dues escoles públiques a Gandia, i dues més al Grau, i el pressupost municipal dedicat a educació era molt esquifit. Això sí, l'Ajuntament subvencionava els centres regentats pels escolapis, les carmelites i les ursulines (Garcia, 1994: 198-206).

El treball de Fernando Pérez donaria els seus fruits, en crear-se a l'agost de 1931 sis escoles unitàries de xiquets, cinc de xiquetes i una de pàrvuls, que serien instal·lades a l'antiga casa que havien ocupat les ursulines, del Passeig Doctor Gómez Ferrer, just enfront del seu domicili particular.¹⁹ Uns mesos després, el 14 d'octubre, es col·locava la primera pedra del col·legi que havia d'albergar aquestes escoles unitàries, i que va rebre el nom de Joaquín Costa, l'actual Sant Francesc de Borja (Gregori, 2010). Es tractava d'un centre educatiu modern, adaptat a les noves necessitats pedagògiques, que ocupava una important extensió de terreny, amb una escalinata a l'entrada, grans finestrals per tal de donar lluminositat a les classes, tal i com especificaven les normes del ministeri, i que estava envoltat per una tanca perimetral. El setmanari republicà *El Momento*, amb data de 18 de desembre de 1933, donava notícia de l'inici de les classes al nou grup escolar i destacava les seues instal·lacions, que suposaven un «cuento de Hadas para una ciudad como la nuestra acostumbrada hasta hoy sólo a verlo en el terreno de la quimera».²⁰

El 22 de gener de 1932 es constituïa un nou Consell Local de Primera Ensenyança, presidit pel regidor José Román, on Fernando Pérez figurava com a vocal. Des d'aquest Consell es dedicà a treballar en la consecució de més escoles per a la ciutat, en la millora de les existents i en impulsar la instal·lació d'una colònia escolar a la platja de Gandia. Aquest projecte va estar «acogido con muestras de aprobación, entusiasmo e interés por el Consejo, quien felicita al Sr. Pérez por las diligencias practicadas para la consecución de las referidas colonias».²¹ La colònia escolar Joaquín Costa de Gandia era la quarta que existia a la província de València (Cruz, 2012: 145-146) i va començar a funcionar l'1 de juliol de 1932.²² Es

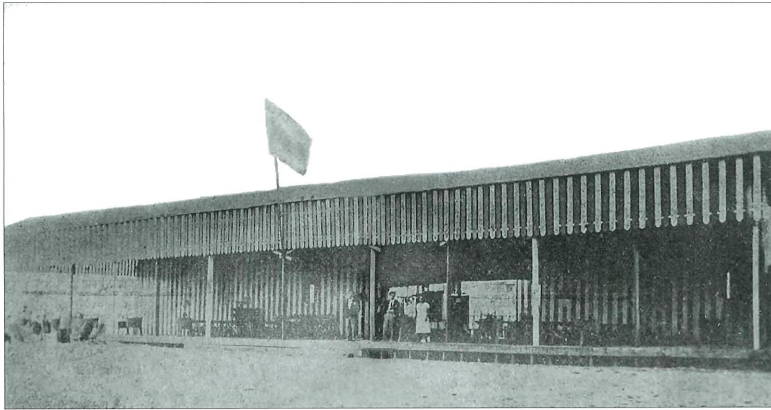
19. Expediente antecedentes referentes a la creación en esta población de doce escuelas nacionales de Primera Enseñanza, establecidas en el número dos del Paseo del Dr. Gómez Ferrer, Instrucción Pública, sig. 1857, AHG.

20. «La enseñanza en Gandía», *El Momento*, 18-12-1933.

21. Llibre d'Actes de la Junta Local de Primera Ensenyança (LAJLPE), sessió del 21-3-1932, sig. AB 1860, AHG.

22. Pel que fa al funcionament del primer any de la colònia escolar Joaquín Costa, el 1932, vegeu *Memoria: Informe de la colonia escolar veraniega de Gandia, inaugurada el verano de 1932*. Gandia. Imprenta Bautista Palmer, [1932], sig. BCA 1716, AHG.

van construir uns pavellons de fusta, que estaven dotats de llum elèctrica, i envoltats d'una tanca. En aquesta colònia els xiquets i les xiquetes alternaven els exercicis de gimnàstica, amb les activitat lúdiques, els banys a la mar, les lliçons o els passejos amb els mestres. L'activitat de la colònia es va desenvolupar fins a la Guerra Civil, actuant-ne Fernando Pérez com a administrador. El 1937, com a conseqüència del mal estat de les instal·lacions, es va procedir al seu desmantellament i a la venda del material.²³

COLONIAS ESCOLARES * JOAQUÍN COSTA *

Pavelló de la colònia escolar Joaquín Costa de la platja de Gandia, l'any 1932. Fernando Pérez va impulsar aquesta infraestructura educativa des del Consell Local de Primera Ensenyança. Aquesta imatge ha estat treta de la *Memoria: Informe de la colonia escolar veraniega de Gandia, inaugurada el verano de 1932*. AHG. (Restaurada per Suso Monrabal).

La persistència del Consell Local de Primera Ensenyança i de Fernando Pérez en les seues demandes, davant les autoritats educatives, permetria que a l'octubre de 1932 es crearen sis escoles unitàries de xics i sis de xiques, dues de les quals s'instal·laren al Grau i una, mixta, a Marxuquera. A més, el juliol de 1934 es concedien dues escoles de pàrvuls, una destinada al grup escolar Joaquín Costa i l'altra al Cervantes. El març de 1935 el Grau aconseguia una antiga reivindicació: una escola d'Orientació Marítima.

En el cas dels estudis de batxiller la ciutat també havia aconseguit, al novembre de 1932, la creació d'un Col·legi de Segona Ensenyança. A partir d'aquest moment, des l'Ajuntament

23. LAMAG, sessió del 14-7-1937, AB 132, AHG.

es realitzaran gestions per tal que el centre, on només es podien estudiar quatre cursos de batxiller, es transformara en un Institut Elemental de Segona Ensenyança, la qual cosa permetia que els alumnes pogueren fer els estudis complets. Aquest fet es va donar a partir de l'ordre de 31 d'agost de 1934, publicada l'1 de setembre, que feia possible el canvi, sempre que es comptara amb unes instal·lacions adequades. L'Ajuntament, després de diverses alternatives, va optar per la construcció d'un nou edifici que va estar finalitzat durant la Guerra Civil.

La tasca realitzada per Fernando Pérez fou reconeguda pel Consell Local de Primera Ensenyança, el 8 de gener de 1934, quan en fer-se referència a l'inici de les classes al Col·legi Joaquín Costa, es manifestava en els següents termes:

Habiéndose creado y puesto en marcha las nuevas escuelas se acordó aprobar todos los trabajos desarrollados por el vocal D. Fernando Pérez, felicitándole por ser el alma del progreso escolar de la ciudad.²⁴

Aquestes paraules suposaven un reconeixement a una trajectòria dirigida a aconseguir el progrés de Gandia a partir de l'educació. A les felicitacions del seus companys es va sumar les de la inspectora de zona, Natalia Ballester, que quedaven recollides a la sessió de 23 de febrer de 1934 d'aquesta forma:

La Inspección se une al voto de gracias concedido al Vice-Presidente del Consejo y vocal médico, D. Fernando Pérez, por su activa gestión para el acoplamiento y traslado de las nuevas escuelas.²⁵

El 1935, l'alcalde Vicente Palmer es mostrava orgullós de la transformació que estava experimentant la ciutat i el Grau, enumerant tot un seguit de construccions realitzades i fent referència al projecte de reforma urbanística aprovat per l'Ajuntament l'any anterior, que comprenia la construcció de la xarxa de clavegueram, d'un centre d'higiene, d'un edifici de la Guàrdia Civil, d'un institut d'ensenyança secundària i el pavimentat de les vies públiques (Calzado i Sevilla, 2000: 167-168 i 181-184). A més, durant els darrers quatre anys s'havien creat 28 escoles, un institut que comptava amb 280 alumnes matriculats en els 6 cursos de batxillerat, i la colònia escolar. A aquests avanços, hem d'afegir les classes complementàries de Tall i Confecció, de Música i les dedicades a les persones adultes.²⁶

24. LAJLPE, sessió del 8-1-1934, sig. AB 1860, AHG.

25. LAJLPE, sessió del 23-2-1934, sig. AB 1860, AHG.

26. Entrevista a l'alcalde Vicente Palmer, *Foc Valencià en la Semana Fallera. Llibre oficial de l'Asociació d'Artistes Falleros* (sic), 1935.

Acte celebrat al Col·legi Joaquín Costa l'any 1934. Fernando Pérez apareix en primera fila a la dreta de la imatge, amb barba, acompanyat de la seua dona, Gloria, i de la seua filla, Amparo. Fotografia treta del llibre *Gandia, 1881-1980*, editat per José Miguel Borja i Ignasi Mora.

A l'àmbit de la política, Fernando Pérez es va situar en el centre de les crítiques de la dreta catòlica. Així, la convocatòria d'eleccions generals per al dia 19 de novembre de 1933, va propiciar a la província de València una confrontació entre els blasquistes del PURA i la DRV. A Gandia, les diferències eren importants i es traslladaven a les pàgines dels seus respectius òrgans d'expressió, *El Momento* i *Revista de Gandia*. En aquestes eleccions, el referent de la dreta catòlica de la ciutat, Joaquín Ballester, apareixia com a candidat de la DRV per la circumscripció de la província de València (Sevilla, 1999: 61-63). La premsa catòlica local el va presentar com un «apóstol del catolicismo» i va exaltar la seua figura, destacant els projectes que havia impulsat, com ara la Caixa d'Estalvis de Gandia, la *Revista de Gandia*, el Sanatori de Fontilles o la Federació Valenciana de Sindicats Agrícoles. També es feia referència a la seua actuació com a alcalde de la ciutat entre 1924 i 1926.²⁷

Aquesta mitificació de la figura de Joaquín Ballester va trobar la seua resposta en un article titulat «El mito Ballester», publicat a *El Momento*. El blasquisme gandià pretenia d'aquesta forma qüestionar la figura de Ballester i obtenir una rendibilitat política front a la DRV. En

27. «D. Joaquín Ballester, candidato de las derechas», *Revista de Gandia*, 11-11-1933.

aquest article es dubtava de les seues actuacions altruistes i es denunciava el favoritisme que havia manifestat en relació a determinades persones durant la seua alcaldia. Per últim, l'escrit es preguntava: «¿Hasta cuándo va a durar ese empeño de querer fabricar un mito de la persona del Sr. Ballester? ¿Es que quieren ponerlo en un Altar?». ²⁸ És indubtable que els republicans de Gandia no podien preveure que dècades després, el 28 de març de 2003, l'Arquebisbat de València iniciaria un procés de canonització, que encara continua, amb la finalitat d'eleva Joaquín Ballester als altars. ²⁹

Fernando Pérez va rebre les crítiques i els insults dels catòlics, que el consideraven l'autor material de l'escrit, però no era la primera vegada que havia sofert la seua animadversió. D'aquesta forma es referien a ell en un pamflet:

Esa hojita, don Fernando Pérez, de que tanto se jactaba mientras se imprime bajo la máquina sufrida (esa hojita del mito...) no salió del diccionario Espasa como aquel profundo estudio de marras acerca de la leche; debió salir exprimida del estropajo que lleva escondido en el cráneo a guisa de cerebro, algún mediquillo tonto de la cabeza. ³⁰

L'actuació de Fernando Pérez dins del PURA es va veure recompensada al març de 1934, en ser elegit vicepresident de la formació. No obstant això, la seua evolució política li durà a abandonar les files del blasquisme, com també ho van fer altres militants, ja que al llarg del període republicà, el PURA va anar evolucionant cap a posicions més dretanes i es va veure esguitat pels escàndols. Fernando Pérez s'integrà en IR, el partit de Manuel Azaña, creat a Gandia el 1935.

Aquest any, Fernando Pérez passava consulta en el Centre d'Higiene Rural, atenent casos relacionats amb la higiene escolar. ³¹ La ciutat estava a l'espera de la construcció del nou edifici, contemplat en el pressupost extraordinari de reforma urbanística, que s'havia d'ubicar al solar on estava emplaçat l'antic Teatre Principal, enderrocat a l'agost. ³²

Per aquestes dates, l'alcalde Palmer va fomentar la creació de la Junta de Propaganda i Millores de la Platja, amb l'objectiu de col·locar-la «a la cabeza de las mejores del Mediterráneo». L'Ajuntament havia aconseguit la cessió per part de l'Estat de la platja, el 1934, i

28. «El mito Ballester», *El Momento*, 13-11-1933.

29. *Edicto sobre apertura de proceso de vida, virtudes y fama de santidad*, Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia, número 3.255, març de 2003.

30. «La hojita del mito», Pamflets polítics, sig. DE 13/8, AHG.

31. *El Popular*, 9-7-1935.

32. *Revista de Gandia*, 3-8-1935.

ara es pensava en la seua urbanització, a partir d'un projecte de 1932, encarregat a l'arquitecte municipal Vicente Valls. La junta estava composta per regidors, propietaris de barraquetes i xalets, corresponsals de la premsa de València, directors dels setmanaris més importants de la ciutat, així com pels sanitaris municipals Fernando Pérez, José Melis i José García, els quals podrien aportar els seus coneixements sobre les condicions higièniques i de salubritat que calien desenvolupar en el projecte.³³ Tanmateix, la Guerra Civil i la consegüent postguerra paralitzarien l'execució de qualsevol obra urbanitzadora. A partir de 1950, l'alcalde José Román impulsà la constitució d'una associació de propietaris que, presidida per Vicente Palmer, va desenvolupar una important activitat transformadora de la platja.

La convocatòria d'unes noves eleccions generals per al febrer de 1936, va propiciar la creació d'una coalició de partits republicans i d'esquerres, que ja havia estat apuntada per Manuel Azaña el 1935 en un míting celebrat al camp de Mestalla a València: el Front Popular (FP). A Gandia, al carrer Puríssima, al gener de 1936 es van reunir els representants dels partits que integraven el FP, amb la finalitat de preparar les eleccions i d'aconseguir els vots dels anarquistes, que a la ciutat i sobretot al Grau, tenien una important presència, tot i pensant que la seua participació en aquestes eleccions seria fonamental. Entre els assistents hi eren Fernando Pérez i altres companys d'IR, com Emilio Conca o Federico Miñana, el socialista Antonio Azcón, el comunista Tobías Galiana, i un jove estudiant anarquista, Damián Català, qui anava a la reunió a títol personal (Català, 1983: 57-62). Pel que fa a Fernando Pérez, com ja havia passat a l'abril de 1931, tornava a participar en una reunió per a preparar unes eleccions que es consideraven molt importants per al futur del país.

El FP va guanyar les eleccions al conjunt de l'Estat i, en el cas de Gandia, la participació dels anarquistes del Grau fou fonamental per tal d'aconseguir el triomf davant les forces de dreta. De fet, l'anarquista Marcel·lí Pérez va presidir una Comissió Gestora nomenada pel governador civil, des del 23 de febrer fins a les darreries de juliol. Durant la seua alcaldia es va prioritzar la solució de problemes relacionats amb l'educació, l'habitatge, la sanitat, l'atur obrer o l'assistència als més desfavorits, principalment la població infantil (Calzado i Sevilla, 1998).

La Guerra Civil: un matrimoni compromés en la defensa de la legalitat republicana

Al juliol de 1936, el fracàs d'un colp d'Estat va provocar l'inici de la Guerra Civil. Fernando Pérez va continuar com a metge titular de l'Ajuntament i formà part de la plantilla de l'hos-

33. Convocatòria de constitució de la Junta de Propaganda i Millores de la Platja, 22-8-1935, sig. AB 1755/33, AHG.

pital municipal. S'havia produït un buit de poder i durant les primeres setmanes del conflicte bèl·lic es va constituir a Gandia el Comité Executiu Antifeixista (CEA), cosa que suposava un poder alternatiu a la Comissió Gestora creada a l'Ajuntament després del triomf del FP. Aquest comité es va organitzar en diverses comissions i Fernando Pérez va formar part de la de Sanitat i Beneficència.

El 28 de setembre, membres de la Columna de Hierro, junt a dirigents del sindicat anarquista CNT, van assaltar el quarter dels carrabiners que es trobava ubicat al Palau Ducal, amb l'objectiu d'aconseguir l'armament que es custodiava a l'edifici. L'enfrontament va provocar sis morts i alguns ferits entre els carrabiners i també entre les files anarquistes. A partir d'aquest moment, el Palau Ducal passarà a ser la seu de la comarcal de la CNT (Mainar, 1996, 28 de setembre), que va conviure durant un temps amb el nou grup escolar Octubre. La nit trista i llarga que es va succeir va estar relatada per Damián Català, qui va exercir de sanitari, i pel seu testimoni sabem que Fernando Pérez va actuar en l'atenció dels ferits, acompanyat entre d'altres pels metges Carmelo París i Jesús Fuster, així com del farmacèutic Antonio Azcón (Català, 1985: 43-45).

Com a secretari de la secció local del Sindicato Médico de Valencia y su Provincia, adscrita a la UGT, Fernando Pérez es va adreçar el 26 de maig de 1937 a la Comissió d'Abastiment del Consell Municipal, per tal d'exposar l'acord aprovat durant l'assemblea d'aquest sindicat, consistent en proposar a l'Ajuntament la substitució de la recepta mèdica per un «cartón de enfermo, lactante y anciano». D'aquesta forma es pretenia realitzar un major control sobre l'abastiment dels medicaments, finalitzar amb un possible frau, millorar el servei i evitar les «coacciones de que somos objeto los médicos».³⁴

L'activitat republicana de Fernando Pérez va tindre el suport de la seua dona, qui va participar com a secretària local de l'AMA en les campanyes adreçades a atendre les necessitats dels soldats en el front i dels evacuats que havien arribat a la ciutat. Aquesta organització presentava una preeminència de les dones comunistes, tot i que també estava integrada per republicaness i socialistes, i a l'inici de la Guerra Civil comptava amb més de 50.000 afiliades (Nash, 1999: 111-127).

Al gener de 1937, l'AMA de Gandia estava instal·lada al número 30 del carrer Trabajadores, l'actual Sant Francesc de Borja, i havia creat un taller, on es treballava de 15 a 21 hores, confeccionant roba per a hospitals, assistència social, maternitat, milícies i totes les necessitats que es plantejaren.³⁵ El reconeixement de Gloria Morell al si de la causa antifeixista va

34. Expedients i documentació diversa de l'Ajuntament de Gandia (1936-1939), sig. AB 11, AHG.

35. Conflictes bèl·lics, AB 1606/16, AHG.

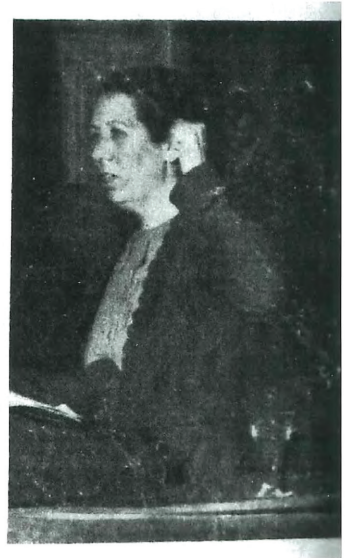
continuar a l'octubre, en ser elegida membre del Comité Nacional de l'AMA, en la Segona Conferència Nacional de Dones Antifeixistes, celebrada a València i presidida per Dolores Ibárruri. Aquestes dones lluitaven contra el feixisme, en defensa de la causa republicana, amb l'objectiu comú de guanyar la guerra.

Mentrestant, a les darreries de 1937, la Direcció General de Presons va prendre la decisió de crear a Gandia un depòsit de presoners per a ubicar els provinents del front de Terol, que es va mantindre fins al 29 de març de 1939. D'aquesta forma, l'edifici de les Escoles Pies es va convertir en el depòsit número 1. Les condicions en què estaven allotjats els presoners eren molt precàries i només hi havia un metge per tal d'atendre una població reclusa de prop de 2.000 persones. Fernando Pérez fou el metge d'aquest depòsit des del 25 de març de 1938, avalat per IR i la direcció del centre. Davant la necessitat d'un altre edifici que reunira millors requisits de seguretat i capacitat, pensant en acollir més presoners, es va crear un segon depòsit al Palau Ducal. Aquests presoners van realitzar treballs relacionats amb la millora de les infraestructures de la ciutat, com ara les obres del clavegueram, la construcció de refugis antiaeris o la reparació de camins veïnals (Mainar, Santacreu i Llopis, 2014: 57-62 i 121).

Fernando Pérez, des del seu càrrec de metge responsable del depòsit de presoners, es va preocupar per la situació dels detinguts, elaborant informes per tal que aconseguiren la llibertat o una millora de les seues condicions. Fins i tot, va arribar a intercedir davant de la direcció per tal que

en las brigadas de trabajo, no incluyesen a prisioneros de Gandía, a fin de evitarles a ellos y familias, el consiguiente bochorno y en evitación también de que pudiesen ser atropellados por alguna reacción en su contra por parte del público (Bañuls i Ferrer, 2015: 115).

Els bombardejos continus realitzats sobre la ciutat i el port van motivar que la construcció de refugis fóra una prioritat. Per aquest motiu, al juliol de 1938, l'alcalde Francisco Julio va

Gloria Morell, del Comité Nacional de Mujeres Antifeixistas, saluda emocionada a las mujeres que llenan el local del Conservatorio.

Gloria Morell participant en la II Conferència Nacional de Dones Antifeixistes, celebrada a València a l'octubre de 1937. Fotografia treta del seu *Procedimiento sumárisimo de urgencia*. AFBF.

fer una crida desesperada demanant la participació voluntària dels veïns, perquè la Junta de Defensa Passiva estava «realizando esfuerzos sobrehumanos para terminar la obra de los refugios; pero se estrella ante la falta de brazos para imprimir la celeridad que tan humana obra requiere». Davant la gravetat de la situació, l'alcalde va destacar que un

grupo de mujeres antifascistas que sienten en lo más vivo de sus sentimientos la hora trágica en que vivimos, nos están dando un ejemplo al ofrecerse gratuitamente para la extracción de tierra en los refugios.³⁶

Entre les dones que participaven en el treballs de construcció dels refugis hi era Gloria Morell, qui el 9 d'abril ja s'havia dirigit al Comité Provincial de l'AMA, expressant la seua contrarietat perquè la Junta de Defensa Passiva no les incorporava als treballs de defensa de la ciutat (Nash, 1999: 187).

Al novembre, Gloria Morell va realitzar un viatge a Rússia, formant part d'una delegació espanyola, en el marc de la celebració dels actes commemoratius del 21é aniversari de la Revolució Russa. Després d'aquest viatge, al mes de desembre, va anar a Barcelona, on va tindre una estància plena d'activitats, com ara la participació en una reunió de la Comissió d'Auxili Femení del Ministeri de Defensa³⁷ o actes adreçats a parlar sobre l'entusiasta acollida que les havia brindat el poble i les autoritats russes.³⁸

Mentrestant, a Gandia, l'Ajuntament havia autoritzat la Creu Roja per a instal·lar al local de l'antic institut un hospital d'urgència i per fer-se càrrec dels serveis de la Casa de Socors.³⁹ Al febrer de 1939, en una nota informativa d'aquesta entitat, s'indicava que oferien

perfectamente organizados los siguientes servicios: Una Casa de Socorro; Servicios de Policlínica de Especialidades; Sala de Operaciones y un Hospitalillo para que reciban asistencia los intervenidos o accidentados (Bañuls i Ferrer, 2013: 262) .

Hi col·laboraven metges com Fernando Pérez, que buscaven ajudar amb els seus coneixements els més desfavorits, en un moment on les penúries provocades per la guerra feien més necessàries aquestes tasques humanitàries. Fernando Pérez també havia sigut el metge assignat al 14é Batalló de Reraguarda, instal·lat al convent de Santa Clara.

A principis de 1939, la guerra estava arribant a la seua fi. Al febrer, l'exèrcit sublevat havia aconseguit conquerir Catalunya. El 27 de febrer, Gran Bretanya i França reconeixien el go-

36. «Al pueblo de Gandía», juliol de 1938, Conflictes bèl·lics, AB 1610/17, AHG.

37. *La Vanguardia*, 15-12-1938.

38. *La Vanguardia*, 16-12-1938 i 18-12-1938.

39. LAMAG, sessió del 18-11-1938, sig. AB 133, AHG.

vern de Franco i, l'endemà mateix, des de territori francès, Manuel Azaña presentava la dimissió com a president de la República. El 5 de març, el colp d'Estat del coronel Casado contra el govern del socialista Negrín suposava pràcticament la rendició incondicional del bàndol republicà. Després, polítics, militars, republicans van iniciar una fugida desesperada a la recerca d'una eixida del país que, en la majoria dels casos, no va estar possible. El port d'Alacant es va convertir a les darreries de març en un atzucac, perquè no hi havia vaixells disponibles per tal de poder escapar de la repressió franquista. El 30 de març, des del port de Gandia salpà Casado amb els membres del Consejo Nacional de Defensa i altres republicans, fins arribar a 194 persones (Mainar, Santacreu i Llopis, 2010: 129-161).

La família Pérez Morell, van tindre l'oportunitat d'eixir d'Espanya, gràcies al càrrec que Fernando havia ocupat com a cap dels serveis mèdics de la companyia anglesa de ferrocarril Alcoi-Port de Gandia. Aquesta empresa els va oferir passaports per a viatjar a l'estranger i la possibilitat de fer-ho en un vaixell de nacionalitat anglesa. No obstant això, van preferir quedar-se a Gandia, principalment preocupats per la tuberculosi que afectava el seu fill Fernando, qui tenia en aquests moments 16 anys, i perquè no consideraven que la seua actuació en defensa dels ideals republicans, sense delictes de sang, els poguera ocasionar les tràgiques conseqüències que després van patir. En aquest sentit, és molt clarificadora la carta que Gloria envia a uns cosins, el 29 de juny de 1939, des de la presó de les Escoles Pies, on explicava per què havien decidit no fugir d'Espanya:

Teníamos los pasaportes para irnos al extranjero y barcos para salir y nos quedamos confiados en las palabras de Franco de que «nada tenía que temer quien no tuviera las manos manchadas de sangre» (Bañuls i Ferrer, 2013: 272).

La postguerra: una família trencada per la repressió franquista

La finalització de la Guerra Civil va dur conseqüències tràgiques per als republicans que no van voler o poder fugir a l'estranger. A Gandia, el dia 30 de març de 1939 es va constituir un nou Ajuntament i va estar elegit alcalde Ramón Sancho. Sense cap dilació van començar les detencions dels republicans locals. En el cas de Fernando Pérez, l'1 d'abril, data en què es posà oficialment punt i final a la guerra, fou detingut a les dues de la vesprada i lliurat per un jove falangista a les noves autoritats. La seua dona també va patir l'acció repressiva del franquisme, en ser conduïda a la presó de les Escoles Pies, dues hores després. A partir d'aquest moment, els esdeveniments es van succeir i s'iniciava una situació marcada per la tragèdia i el patiment.

La repressió franquista pretenia eliminar tot allò que representava la República i que no tenia cabuda en el nou Estat que anava a configurar-se. Mitjançant la creació de camps

de concentració, l'empresonament de republicans i les execucions massives, el franquisme implantarà un règim de terror i d'humiliació, on s'aplicarà una justícia caracteritzada per la venjança (Moreno, 2004).

Els judicis de guerra sumaríssims es convertiren en una forma ràpida de repressió i aniquilació dels republicans, sense cap garantia processal, amb advocats defensors que més que presentar argumentacions de defensa, sol·licitaven la clemència del tribunal. Els informes de les autoritats i les acusacions dels veïns constituïen la base de l'expedient i, en molts casos, estaven motivades per una voluntat revengista, la qual cosa qüestionava la veracitat de les declaracions (Torres, 2007).

En el cas de Fernando i Gloria, foren denunciats per familiars de persones que havien estat assassinades durant els primers mesos de la guerra i per adeptes al nou règim. Pel que fa a Fernando Pérez, la majoria de les declaracions que es van incorporar al seu procediment sumaríssim repetien literalment les mateixes acusacions.⁴⁰ Fou acusat de formar part de la Comissió de Sanitat i Beneficència del CEA; de ser l'inductor de les detencions i assassinats dels metges José Melis i Carlos Part, així com dels jesuïtes Tomás Sitjar i Constantino Carbonell; de ser un dels principals dirigents de la txeca instal·lada a l'edifici de les Escoles Pies; d'ordenar la requisició de diverses clíniques; de destruir imatges i altres objectes de culte; d'exaltar la causa roja en mítings, realitzant propaganda revolucionària, insultant l'exèrcit nacional i el seus generals; fins i tot, es parlava que durant la guerra s'havia afiliat a la FAI, situant-lo en l'àmbit de l'anarquisme.

El 13 de juny, en una declaració indagatòria, Fernando Pérez es defensava d'aquestes acusacions declarant que l'únic càrrec que va tindre durant la guerra fou el de vocal de la Comissió de Sanitat i Beneficència, creada pel CEA, on realitzava activitats adreçades a prestar serveis sanitaris i d'assistència social a xiquets i persones majors. D'altra banda, va negar qualsevol participació en els assassinats de persones desafectes a la causa republicana, com ara José Melis o Carlos Part, tot indicant que els responsables d'aquestes morts havien sigut alguns membres de la Societat de Treballadors del Camp «El Amanecer». A més, també va negar la seua intervenció en la requisició de clíniques o en la destrucció de símbols sagrats. Altrament, confessava que, en utilitzar-se mitjans violents durant la guerra, es va allunyar de l'actuació política i que no va participar en mítings i conferències de propaganda. Finalment, també va demanar que se citara a declarar a determinades persones a les que havia ajudat durant la contesa, tot i que els seus testimonis no van ser tan favorables com ell esperava. El ben cert és que ell va afavorir l'alliberament de persones com el jutge

40. Les acusacions realitzades contra Fernando Pérez, la seua defensa i la sentència definitiva estan tretes del *Procedimiento sumarísimo de urgencia* número 7162-V, caixa 18729/2, Archivo General e Histórico de Defensa (AGHD).

de primera instància, José Boronat, detingut a València, o el rector Vicente Pascual, qui amb la intermediació de Damián Catalá, va poder fugir dels seus perseguidors.

L'11 de juliol de 1939 es va constituir el Consell de Guerra que havia de jutjar Fernando Pérez. La sentència que es va dictar el condemnava a la màxima pena possible, la de mort, per un delictes d'adhesió a la rebel·lió amb circumstàncies agreujants «de perversidad del culpable y trascendencia del delito».

Fernando Pérez no va tindre l'oportunitat de defensar-se en el judici com ell haguera volgut. En aquest procés judicial, com en tants altres, la sentència ja estava dictada prèviament. No obstant això, necessitava explicar a la seua família els arguments que contrarestaven les acusacions realitzades envers la seua persona i els va enviar un escrit de deu folis (Bañuls i Ferrer, 2015: 105-126).

Pel que fa a l'acusació de ser un membre destacat de la FAI, en aquest escrit Fernando Pérez indicava que el darrer partit en què havia militat era IR, del qual havia sigut president durant la guerra, i que tant el seu germà, Miguel, com el seu sogre havien estat afectats per l'actuació de confiscació de les seues propietats, cosa que demostrava que ell no tenia cap ascendent sobre els anarquistes. Declarava que amb la FAI no havia simpatitzat mai i que «no podía impedir estos atropellos que tan de cerca me tocaban».

L'amistat i companyonia que mantenia amb el metge José Melis també justificava que no tinguera res a veure en la seua detenció i el posterior assassinat. Tot i no compartir la mateixa ideologia política, es professaven una consideració i un respecte mutu. Participaven en una tertúlia celebrada a Fomento, on coincidien amb destacats membres de la societat gandiana, com ara Carlos Part, José Román, José Cano, Vicente Palmer, Francisco Romaguera o Antonio Mayans. A més, amb José Melis també compartiria horari laboral en una de les postes sanitàries que es van crear a l'inici de la Guerra Civil, la que estava a la clínica dels tallers del ferrocarril Alcoi-Port de Gandia. En els seus moments d'esplai, Fernando Pérez, José Melis i els també metges Luis Burguera i Rafael Perelló dinaven junts o assistien a alguna correguda de bous.

Del delictes de pronunciar mítings i conferències de propaganda, que li atribuïa l'auditor, es va quedar molt estranyat, perquè no era una persona que li agradara parlar en públic i, de fet, no havia participat mai en aquestes activitats propagandistes.

Una de les acusacions més greus que es va realitzar contra Fernando Pérez fou la de la seua pertinença al CEA. Realment, no es va integrar directament en aquest comité, sinó que formava part de la Comissió de Sanitat i Beneficència, composta per metges, comares, practicants i farmacèutics. Tenia com a principals funcions les de subministrar llet, sucre,

medicaments als més necessitats, als malalts, a les embarassades o a les persones majors de Gandia i alguns pobles del districte. Després, les seues competències es van ampliar a l'atenció dels evacuats, provinents de les zones de guerra.

Fernando Pérez estava molt preocupat pel seu futur, però també per la sort que li esperava a Gloria, en ser condemnada a mort. Davant la situació en què es trobava el matrimoni, comunicava als seus familiars que esgotaren totes les vies per tal de salvar-los la vida i reduir les seues condemnes, tot sol·licitant-los la implicació de José Boronat, el jutge a qui ell va ajudar durant la Guerra Civil. En una carta al seu germà, Miguel, li demanava que parlara amb ell, per tal que intermediara amb els membres del tribunal que portaven la seua causa. L'objectiu era que li condemnaren a la mínima pena. En aquest escrit confessava que havia aconseguit alliberar Boronat, mitjançant l'actuació de l'exministre republicà Julio Just, tot i que no li ho havia manifestat mai personalment perquè

cada cual tiene su carácter y a mí nunca me ha gustado, como sabes, alardear de influyente ni de protector, hago las cosas hasta donde puedo con agrado para producir el bien, sobretudo (sic) cuando se trata de un hombre como Pepe que si antes hubiese sabido su situación antes hubiese hecho todo lo posible en su favor y lo hago sin darle importancia (Bañuls i Ferrer, 2015: 137).

De les paraules expressades per Fernando Pérez en aquest document, ens queda molt clar el motiu de la seua condemna, en afirmar que

cuantas patrañas me atribuyen son completamente falsas, pura venganza política, que quizá nazca de mi campaña a favor de la creación de Escuelas, Instituto de 2ª Enseñanza, Instituto de Higiene, Colonias Escolares, etc. que sabes que pude lograr a costa de crearme mucha antipatía de determinados elementos (Bañuls i Ferrer, 2015: 137).

A mitjans d'octubre de 1939, li comuniquen el seu trasllat des de la presó de les Escoles Pies a la Model de València i a les darreries d'aquest mes o principis de novembre, escriu als seus familiars en uns termes que denoten una gran desesperació i la pèrdua de l'esperança en una commutació de la pena. Les seues paraules semblen un acomiadament. Fernando continua tenint com a principal preocupació la situació de Gloria i demana que no l'abandonen davant la tragèdia que estava patint. Per l'interés humà que després la carta i perquè ens dóna una visió de com Fernando va actuar al llarg de la seua vida, pensant sempre en els altres, he considerat la conveniència de reproduir-la en part:

Sí que os ruego a todos que no me abandonéis, yo hoy por hoy, como sabéis no puedo deciros otra cosa, que si me toca morir lo haré con firmeza y gran tranquilidad de conciencia.

No hice mal a nadie y sí mucho bien, esforzándome sin cesar para que éste fuera mayor aún.

[...]

Me dirijo a todos y a todos os pido que por lo que más queráis y como podáis, multiplicando ahora los esfuerzos que no me abandonéis. Os necesito más que nunca, lo presiento y os lo pido con todo cariño, bien percatado de los inmensos sacrificios que habéis hecho por nosotros y por lo que todavía os reserva el destino hacer.

[...]

No me olvidéis a Gloria más buena que lo mejor que exista en el mundo y sin embargo envuelta en este trance. Si al tener que socorrernos y atendernos en la delicada forma que lo hacéis y espero de vosotros, viniese un momento en que sólo a uno podáis atender que sea siempre a Gloria, sin que en este caso tengáis que preocuparos por mí, yo resistiré hasta donde sea bien satisfecho con tal de saber que a mi pobre Glorietta no le falte nada.

[...]

Partida el alma y con todo el cariño con fuertes abrazos os envía muchos besos muy sentidos, vuestro Fernando (Bañuls i Ferrer, 2015: 146-147).

Els presagis de Fernando es van acomplir i el 19 de desembre de 1939 fou executat a Paterna, junt a altres republicans gandians, entre els quals hi havia l'anarquista Marcel·lí Pérez. La tragèdia havia arribat a la família Pérez Morell. La repressió franquista havia deixat una jove vídua de 40 anys empresonada. També patiria presó a Porta Coeli el gendre, Andrés Bañuls, qui s'havia casat poc abans de finalitzar la guerra amb la filla, Amparo. A més, el germà de Fernando, Rafael, es veuria privat de llibertat durant sis anys (Canet, 2007: 82).

Gloria Morell va ser acusada de ser una dirigent important en el conjunt del moviment republicà de la ciutat i sotmesa a un judici sumaríssim.⁴¹ El 8 d'abril de 1939 havia sigut acusada de contribuir a l'assassinat de José Morant, tot reunint-se amb anarquistes per a decidir quins ciutadans havien de ser ajusticiats. A més, en l'acusació es destacaven les seues activitats de propaganda revolucionària i de predicament de l'extermini de la burgesia a Gandia i altres pobles de València. No faltarien tampoc les referències a la seua

41. Per a les acusacions fetes sobre l'actuació de Gloria Morell durant la guerra, la seua declaració indagatòria i la sentència que la condemnava a mort, així com les successives commutacions de pena, he consultat la documentació proporcionada per la família Bañuls Ferrer, *Procedimiento sumarísimo de urgencia* número 7059-V, caixa 18080/4, AGHD.

pertinença a l'AMA, com a secretària local i vocal del Comitè Nacional, i al seu viatge a Rússia. S'indicava que a la tornada havia participat en conferències i mítings al llarg del País Valencià informant sobre el règim comunista. Per últim, es destacava el seu paper com a cap de les milicianes comunistes, que prestaven els seus serveis a la presó de les Escoles Pies.

El 19 de juliol es va celebrar el seu Consell de Guerra, on van ser jutjats 26 homes i una dona. Hi van eixir 24 penes de mort, tal i com escriu Damián Catalá, qui també va ser sentenciat a mort. Aquest mateix dia, els empresonats caminàren emmanillats de dos en dos, entre guàrdies civils i falangistes, i durant el trajecte des de les Escoles Pies a l'Ajuntament es van sentir observats per una confluència important de gent (Monreal, 1957: 209-212).

Gloria Morell fou condemnada a mort per un delicte d'adhesió a la rebel·lió amb circumstàncies agreujants, però aquesta sentència fou commutada per la de trenta anys de presó. A principis de 1940, va ser trasllada a la presó de dones del convent de Santa Clara a València i una postal, datada al voltant de març de 1942, la situa a la Presó Provincial de Dones de València, on va coincidir amb la gandiana Ángeles Malonda, qui ens aporta el testimoni de com era el tractament de les recluses per part del personal responsable de la presó i ens relata una conversa amb Gloria Morell:

Con el más mínimo pretexto se suprimen las comunicaciones. Culmina todo ello con una orden de la superioridad según la cual todas aquellas reclusas en cuyo expediente figure que pertenecen al Partido Comunista han de quedar aisladas del resto de la población reclusa [...] A la mañana siguiente se lleva a efecto. Van leyendo una larga lista de nombres. Las interesadas han de recoger su bagaje y van saliendo. Se rumorea que las van a trasladar a un penal del Norte. Se intercambian sentidas despedidas. Nombran a una paisana y amiga (Gloria). Mientras me está dando un abrazo y unos recados para sus familiares, que yo he de transmitir en mi próxima comunicación, nos sorprende desde la ventana de la enfermería, que comunica con el patio, la ronca voz de la directora, que nos reconviene acremente (Malonda, 2015: 113).

La condemna de Gloria Morell fou revisada i una resolució del 14 de desembre de 1943 del ministre de l'Exèrcit reduí la pena a vint anys. Després d'eixir de la presó en qualitat de llibertat condicional, seria indultada el 9 de desembre de 1946.

Gloria Morell es va instal·lar de nou a la casa del Passeig Doctor Gómez Ferrer, número 1, en companyia del seu fill, els seus pares i una germana, Victoria. La casa ja no era de la seua propietat. Havia estat confiscada i uns advocats de la ciutat, anomenats Bañuls,

van adquirir l'immoble i el van cedir per un simbòlic preu de lloguer al seu fill, Fernando Pérez Morell, mentre visquera (Bañuls i Ferrer, 2015: 75). La seua alliberació li va permetre reprendre l'activitat de professora de música i per les seues classes van passar moltes alumnes, pertanyents a les famílies benestants de la ciutat. No obstant això, no va poder fugir del seu passat i va haver de tornar a examinar-se dels seus estudis de música, en estar invalidada la seua titulació.

Gloria Morell amb les seues alumnes de música, després d'haver participat en un festival de fi de curs a l'Institut Ausiàs March, l'any 1960. AFBF.

Epíleg

El franquisme va fer tots els possibles per a eliminar de l'imaginari col·lectiu qualsevol referència al període republicà, posant en funcionament una terrible maquinària repressiva. Durant quasi quaranta anys, els vencedors commemoraren la sublevació del 36 i eren els protagonistes dels actes oficials. Per a la resta, els vençuts, només quedava la repressió, l'estigmatització, l'oblit i un llarg silenci.

Aquest silenci també es va donar en la família Pérez Morell. Fernando Pérez havia estat executat per un règim que havia implantat la venjança com a *modus operandi*, acusat per

ciutadans que buscaven fer *justícia* a qualsevol preu, sense importar-los que els rumors en què es basaven les declaracions foren o no certs. Només calia trobar un pretext. La dreta catòlica no li va perdonar el seu compromís amb el progrés cultural i social de Gandia, la qual cosa suposava qüestionar el privilegi que l'educació confessional havia tingut a la ciutat.

Pel que fa a Gloria, també va pagar un preu molt alt per la seua militància política en un moment que calia defensar els ideals republicans. Ella seria recordada com una molt bona professora de música, però en la família no es parlaria mai del seu activisme polític, ni de la seua participació en la contesa. Ni tan sols la filla, Amparo, que havia format part de les Joventuts Llibertàries, va voler remoure el passat. Anys després, els records i les vivències, trobats en forma de documents, han fet possible la reconstrucció d'una història familiar.

L'objectiu d'aquest article ha estat recuperar la trajectòria vital de personatges que van participar en una època de transformacions, compromisos i esperances. L'oblit al que han estat sotmesos molts protagonistes del període republicà només es pot combatre amb la investigació i la divulgació, des del rigor històric. En recordar les actuacions de Fernando i Gloria en la lluita per aconseguir una societat més justa i participativa, hem intentat col·laborar en aquesta tasca tan necessària. Tant de bo les noves generacions continuen en aquesta direcció!

Bibliografia

- BAÑULS, ANDREU i FERRER, ELVIRA (2013-2015): *Una societat trencada: Família Pérez-Morell*. [Obra inèdita]. 2 vol.
- CALZADO, ANTONIO i SEVILLA, LLUÍS (1998): «L'esperança republicana troncada: Gandia entre febrer i juliol de 1936», *Espai Obert*, núm. 5, pp. 51-58.
- (2000): *La II República a Gandia: 1931-1936*. Gandia. CEIC Alfons el Vell.
- CANET, ISABEL (2007): *Or i vellut. Retrats de dones de Gandia*. Gandia. Ajuntament de Gandia.
- CATALÁ, DAMIÁN (1983): *Gandía: Pinceladas de historia local*. Gandia. Gráficas Gandía.
- (1985): *Brasas sin ceniza: Nada será como antes (Relatos)*. Gandia. Gráficas Gandía.
- CRUZ, JOSÉ IGNACIO (2012): *Las colonias escolares valencianas (1906-1936). Un ejemplo de renovación educativa*. València. Universitat de València.
- FERRER, ELVIRA (2014, 26 d'octubre): «Gloria Morell, l'activisme de la dona republicana», *Levante-EMV*, p. 37.
- GARCIA, GABRIEL (1994): *L'educació a la Safor: Des de la desaparició de la Universitat de Gandia fins a la Segona República*. Gandia. CEIC Alfons el Vell.
- GARCIA, GAIETÀ (2005): *Registre meteorològic per a l'estudi de la climatologia de Gandia i el seu districte (1915-1944)*. Gandia. CEIC Alfons el Vell.
- GIMENO, FERNANDO (2007): *Història del Port de Gandia*. Gandia. CEIC Alfons el Vell/Departament de Promoció Econòmica de l'Ajuntament de Gandia.
- GREGORI, CLAUDI (2010): «El Col·legi Públic Sant Francesc de Borja de Gandia: una escola de la Segona República al Raval», dins Sevilla, Lluís (coord.): *La memòria històrica del Raval*. [Llibre de la Falla]. Gandia. A. C. Falla Plaça Sant Josep-Raval, pp. 134-138.
- MAINAR, ELADI (1996, 28 de setembre): «El dia que Gandia va ser anarquista», *Levante-EMV*, p. 38.
- MAINAR, ELADI, LLOPIS, ROBERT i SANTACREU, JOSÉ MIGUEL (2010): *Gandia i el seu port, març de 1939: El penúltim acte de la Segona República Espanyola*. Gandia. CEIC Alfons el Vell.
- (2014): *La agonía de la República*. Simat de la Vallidigna. La Xara.

- MALONDA, ÀNGELES (2015): *Aquello sucedió así*. València. Universitat de València.
- MARTÍNEZ, MANUEL (1999): *València al límit. La ciutat de València davant l'epidèmia de grip de 1918*. Simat de la Vall-digna. La Xara.
- MONREAL, CARLOS (pseudònim de Damián Catalá) (1957): *La hora del juicio final*. Toulouse. Ediciones España Libre.
- MORENO, FRANCISCO (2004): «La represión en la posguerra», dins Juliá, Santos (coord.): *Víctimas de la guerra civil*. Madrid. Temas de Hoy.
- NASH, MARY (1999): *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*. Madrid. Taurus.
- SEVILLA, LLUÍS (1999): «Joaquín Ballester en el context del catolicisme polític valencià: 1900-1936», *Aguaits*, núm. 16, pp. 43-67.
- (2014, 13 de juliol): «Fernando Pérez, un republicà compromés amb la cultura», *Levante-EMV*, pp. 42-43.
- TORRES, RICARD CAMIL (2007): «Los juicios sumarísimos», dins Girona, Albert i Santacreu, José Miguel (dir.): *La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*, vol. XVI. Valencia. Editorial Prensa Valenciana, pp. 114-123.